

Ս Ի Օ Ն

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԱՋԳԵՅԻՆ, ԲԸՆԸՍԻՐԸԿԸՆ, ԳՐԸԳԻՏԸԿԸՆ

ԵՒ ՔԸԳԸՔԸԿԸՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՅԵՐՈՒՍԸԳԼԵՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1867

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 9.

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 30.
1867.

Մ. Մ. Ս. Ա. Գ. Ի. Ր.

ԱՋԳԱՅԻՆ, ԻՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱԽԱՐԷ ԱՋԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Երբ կը տեսնեմք Վերադառնալու Յաւնաց ներկայ ապստամբութիւնը ընդդէմ մեծագոր Օսմանեան պետութեան, պատմութիւնը կը յիշեցնէ մեզ Վիպրատի կղզւոյն յունական ապստամբութիւնը՝ որ 1608 ին տեղի ունեցաւ ընդդէմ Ռ. Գրան : Այն երկուքին նը պատակն ալ մի և նոյնն էր, այն է ազգային ազատութիւն ձեռք բերել և ինքնուրոյն կառավարութիւն մի կազմել. սակայն աջողութեան տարբեր եղող հանգամանքներն և պարագաները տարբեր էին : Վիպրացի ապստամբը որ մեծագոյն մատամբը անդոր և օգնականի կարօտ եղող խառնադանձ ժողովուրդն էր, ոչ իշխան մի սենէին և

բենց և ոչ առաջնորդ, այլ զիրենք գրգռողն էր արեղայ մի որ մարգարեական ոգի ունենալ կը ձեւացնէր զինքը, և ազէտ հասարակութեան քով համարում ստացած էր, և երբեմն բռնաբարական արհեստի եւս հմուտ բռնաբար կը ցուցնէր՝ դեղեր մատակարարելով անոնց հիւանդներուն : Արքաւորներ նա գիւղէ ի գիւղ և քաղաքէ ի քաղաք պտրտելով ու կ'ընէր, թէ « տուրք գիրքերն կարդացեր իմացեր եմ, և Մատուցմէ եւս ազգեցութիւն եղաւ ինձ տեսլեան մէջ թէ Տաճկաց իշխանութիւնը վերջացաւ. արդ առկէ յետոյ նոքա պիտի տկարանան և մեք զօրանամք. և կէր ուրեմն զանոնք ջար-

գէնր սպաննենք և մեր երկրէն անոնց տրմաոր բնաջնջ ընենք» : Արդէն տպատմութեան վարժուող և ազգային անցեալ փառքեր, թագազարդ ճակատներ և գաւազանակիր աջեր գիշեր ու ցերեկ երազող ժողովուրդ մի բաւական է մէկէն իմէկ այսչափ խօսքով վառել բորբոքել, և զանոնք ի դէն փութացրնել : Աւթառն հազար սպատերազմիկ մարդեր ռամիկ ժողովըրդոց մէջէն պատրաստուած ոտքի ելած էին, և նշանի կը սպասէին ջարդ տալու Օսմանցւոյ :

Այն ժամանակները Ահսարացի Հայ մի, որոյ անունը կը թխտէ մեզ պատմութիւնը, Կորիձ և զօրաւոր զօրութեամբ, արհեստիւ մագնորձ, որ իստանդինա (Վեդոշա) իշխանանիստ քաղաքը կը բնակէր, և այն խռովութեան միջոցին ընտանեօք միասին գիւղերը կը սրտըտէր ոչխոր ու տուար ծախու առնելու : Արկրցիք ճաննալով նորա արիութիւնն և երեւելի անձ մի ըլլալը, կը ջանան համոզել ու ստիպել որ իրենց հետ միանայ, և իրենց սուրբ քաշէ Օսմանեան բարեխնամ տէրութեան դէմ, ասոր թէ ոչ, կ'ըսէին, զբեղ քու ընտանեացդ և զաւակացդ հետ չարաչար կը սպաննենք : Ար և իցէ խոտմուկը և համոզանաց խօսքեր չկարացին Ահսարացւոյն գլուխը դարձնել և նորա հաւատարմութեան ոգին խախտեցնել օտար ազգութեան մի համար բարեգութ Տէրութեան դէմ սուր շարժել, և թերեւս իւր աքիւնն ալ թափել չնձին պատճառի մի համար, որու բնաւ պարձանք չպիտի համարէր ասարդայիս մէջ, այլ նախատինք պիտի բերէր իւր ազգին նորա հաւատարմութեան և առ իւր տէրութիւնն ցոյց տուած հարազատ ծառայութեանց համբաւը աղտոտելով, և ազգութեան ճակտին վերայ յաւիտե-

նական անջնջելի մուր բռնելով : «Իսկ լիցի ինձ, պատասխան տուաւ տիրաւ սէր Հայը, որ այդ անիրաւ դորձոյն մէջ հազորդ ըլլամ ձեզ, որովհետեւ մեք ազգովին օտարացեալ ըլլալով մեր հայրենեաց երկրէն և Օսմանեան տէրութեան հովանաւորութեան ներքեւ բնակած լինելով, յանգսնութիւն ըրած կ'ըլլամ թէ որ ըսածնիդ ընդունիմ. նաեւ եթէ թագաւորն եւս լըսելու ըլլայ թէ ձեզ հետ Հայոց ազգ մասնակից եղած է, իմ պատճառաւ բոլոր իմ տառապեալ ու խեղճ աղքատոյ ճարակի կուտան և մնացեալը գէրի կը տանին : Նաեւ մեր և Օսմանեան ազգին հետ դաշն ու երդումն ունիմք ըրած, որ ձեռք չվերցնենք և թուր չքաշենք նորա դէմ» :

Այս խօսքերս երբ լսեցին Յայնք՝ առիւծ դարձան և իբրեւ հուր բորբոքեցան. վաղեցին խաղոյն նորա վերայ, այնչափ զարկին որ կիսամեռ գետինն ինկաւ դուրի գգայութենէ : Մէջերնէն գլխաւորը հրամայեց որ դեռ չունչը վերայէն չգացած՝ փորը ձեղքէն և նորա լերդն ու սիրտը դուրս քաշելով մասն մասն բաժնեն ու աքիւնաթաթախ ուտեն, որ իւրեանց սիրտը զովանայ : Արձեւ թէ ասիկոյ փորձաքար մի էր, որոյ վերայ ուղեցին իրենց սուրբըր փորձել, և կամ առաջին յաղթութիւն կը համարէին անօրէն պատճառի համար անմեղ արիւն թափելն, և արդարացի և համարձակ պատասխանոյ մի արեան արժողութիւն տալ : Այսպէս գաղանային կիրքերնին յաղեցրնելէն յետոյ խեղճ Հայուն մարմինն ալ կրակին մէջ նետեցին, բայց հաւատարմութեան մեծ նահաւտակին յիշատակը չկարացին բնաջնջել : Յատկապէս նաեւ նորա զաւակուհիք ու կինը, որ վախուճ Յունաց կրօնքն ընդունեց, զգոնք միլը-

տեղով և կիսորացի Յոյն կանանց հա-
ղուած հագուցին, նոյնպէս և տղա-
յոց, և ասոր վերայ այնչափ փքանա-
լով կ'ուրախանային, որպէս թէ իրենց
քաղաքական նպատակին հասնելով մեծ
ու հարուստ աւարներու տէր եղած
ըլլան: Յետ այնորիկ թէ կինն և թէ
տղայքը Պաֆու լսուած գիւղը եկե-
ղեցւոյ մի մէջ փակեցին, որպէս զի
չփախչի մինչեւ որ իրենք պատերազ-
մէն ետ դառնան:

Խուսրէվ փաշայ, որ կիպրոսի ընդ-
հանուր կառավարիչն էր, Յունաց ա-
սորոտամբութիւնն լսած օրէն, ձայն
ստարով բարբ ցորբերն և զօրապետնե-
րը ի դէն կոչեց, կամաւորներ ևւս և
կան նոցա յարեցան, և եղաւ մեծ բա-
նակ մի: Յունաց անհաւատարմու-
թեան այն յարացոյց եղող դէպքը,
Հայոց ի բնէ անտի առ ի. Գուռն
ունեցած հաւատարմութեան հրապա-
րակաւ ազգացուցուելու պատճառ մի
տուաւ, փասն զի Խուսրէվ փաշայն
բոլոր զօրբերն հետը տարած ժամա-
նակ՝ Արտասնդինա քաղաքին սրահպա-
նութիւնը հոն դանուող Հայոց ձեռ-
քը յանձնեց, սարսաղինութիւն տա-
լով միանգամայն որ ամենայն զգու-
շութեամբ սրահորանն իշխանանիստ
քաղաքը Յունաց յանձակմանց դէմ,
մինչեւ իւր դառնալը: Հոն տեսնելու
էր Հայոց կարծութիւնը, որոնց ե-
րակներուն մէջ կարծես թէ Աիլիկեց-
ւոց իշխանութեան ժամանակի սրա-
տերազմասէր և պատերազմի գաշտե-
րուն մէջ մեծցող ու մնող իրենց նախ-
նիքներուն արիւնքը դեռ չըջան կ'առ-
նայր, ամեն մէկերնին մէկ մէկ պատ-
ուար դարձան և (յանայեւոյ սուրը
ձեռուրնին և հրազէնն ուսերնին այն-
պէս կը հսկէին քաղաքին վերայ, թէ-
պէտ և իրենք սահաւաւոր, բայց զ-
բաւթեամբ և ուժով քառասորտիկ ա-

ռաւելութիւն ունեցող խուսրի մի
կրնային դիմադրել:

Խուսրէվ փաշայ իւր բանակաւ յան-
կարծ Յունաց ազատամբութեան կեղ-
անաանգւոյն վերայ յարձակելով, թէ-
պէտ և Յոյնք խմբեցան իսկոյն պատե-
րազմ տալու, բայց մէկ մի որ կիրթ և
փորձ աւաջնորդ չաւնէին, երկրորդ
սրատերազմական պաշար բաւական չա-
նելով, « ոչ կարացին կ'ըսէ ժամանակա-
գիրը, ժամ մի ընդդէմ կալ Տաճկաց », որոնք
անխնայ կատուեցին կառնիճա-
ղանձ բաղմութիւնը, իբր քառասուն
հազար ոգի, և մնացեալները փախկան
ընտնէրն ու անտառները: Այլք տեսան
խեղճ Յոյներն որ իրենց տհառ ու կակ
խորհրդոյ արդիւնքը միտասկար եղաւ,
և ձեռուրնին ունեցած քիչ շատ աղա-
տութիւններն փճանալն յետոյ ան-
թիւ մարդոց հոգիններն ալ վերայ տը-
ւին, անձնական միտանին ահամայ զի-
րենք զգաստացընելով, միջնորդութե
հաշտարար մարդոց ընդունեց Խուս-
րէվ փաշայ նոցա հնազանդութիւնը,
մոտակելով որ մարդկան կորուստը ար-
քունի գանձուն կորուստ է, փասն որոյ
և մեռեալ անձինքներուն գլխահարկը
ողջ մնացողներէն հրամայեց որ պա-
հանջուի, որ բաւական տարի մնաց
այնպէս:

Այլք փաշայն և զօրքը յաղթու-
թեամբ ետ կը դառնային, Պաֆու
գիւղէն անցնելու ժամանակին, ուր
եկեղեցւոյ մէջ արգիլուած էին մաւ-
գործին կինն ու տղայքը, բնով զ-
րաց ետ դառնալը թմբուկի և ուրա-
խութեան ազգազանկելով, պօռաց և
կեղեցւոյ մէջէն բոլոր իւր կանացի ու
ժովն և յօգնութիւն կը կոչէր զիսա-
մութիւնն ընդ գէմ քրիստոնէութե:
Չարմացան զօրբերն ահեղագոյ ձայ-
նէն և դէպ ի եկեղեցին գիծելով տե-
տան խեղճ կին մի և ողորմելի զաւկը:

ներն իւր բոլորովորդ պաշարած, որոնք
օգնու թիւն օգնու թիւն կը գոչէին, և
Յունաց բարբաբոսութեան ձեռքին
ազատուել կը խնդրէին: Այլը բարեգութ
փաշայն, որու սիրտը մարդասիրական
զգացումով լի էր, և քան զաւետարա-
նական մարդապետութեամբք սնեպ
ժողովուրդ մի կը զգայր մարդկութեան
արժանիքն և խղճի ազատութեան յար-
գը, լսելով կնկանը բերնէն նորա գրե-
խէն անց կացած բոլոր չարիքներն և
անիրաւ սպառնալու թեան հաղորդ
չդանուելուն հաւատարմութեան նա-
հատակ եղող իւր էրկան գժբադդու-
թիւնը, ոչ միայն փաշայն՝ այլ և իւր
զօրքերն և բոլոր ներկայ գտնուող մար-
դիկ սկսան գթութեան արտասուել թա-
փել, մսխթարել զինքն և տղայքը յու-
սազրական խօսքերով, և իրենց հետ
միասին ամենայն տառաջութեամբ և
խնամօք տարին ի Վեգոշա և Հայոց
ազգին ձեռքը յանձնեցին:

Ախորացի մահմետականք որչափ որ
անկասկած էին Հայոց հաւատարմու-
թեան և միամիտ հարառակութեան վե-
րայ 1571 թուականէն ի վեր, յորում
ժամանակի Ախորասի տիրեցին իսլամք
օգնութեամբ Հայոց ազգին, և այն
ժամանակէն ի վեր Վեգոշոյ կամ

Աստանդինայ քաղաքին մէկ դրան պահ-
պանութիւնը Հայոց յանձնուած էր,
և անանց ձեռքն էր մինչև ի մօտ տա-
րիներս, ոչսու ամենայնիւ Ախորացի
հայուն իբր ի կողմանէ բովանդակ ազ-
գին մահուամբ չափ ցոյց տուած հա-
ւատարմութեան վկայութիւնը տես-
նելով, և սքան զես սկսան պատուել
զազգն Հայոց եւ արտօնութիւններ
չնորհել նոցա: Այն յարգն ու պատի-
ւը դես մինչև ցայսօր կը վայելն հոն
մեր փոքրաթիւ ազգայինք, բայց երա-
նի թէ, ինչպէս ուրիշ շատ հայաբնակ
տեղեր, նոյնպէս և հոս հայ ժողովուր-
դն իրենց մէջ եւս սիրոյ և հաւա-
տարմութեան ուխտեր հաստատած
լինին, զիտարեղայրաբար ընդգրկեն,
այն կործանիչ և անուեր ետութեան
իրենց մոտց մէջ տեղիք չտան. մեծը
պզտիկին, ու պզտիկն իւր մեծին ար-
ժանաւոր եղած պատիւն ու յարգն ըն-
ծայեն, ուսկէ կը ծագի ներդաշնակու-
թիւն ազգային կառավարութեւ որոնց
և ընթացից մէջ, և այս ալ ծնունդ է
բարօրութեան և յառաջագիմութեան
ժողովրդեան մի թէ ուսման, թէ քա-
ղաքակրթութեւ և թէ հարստութեան
չաւղին մէջ. և այն ժամանակ կրնամք
ըսել թէ ազգը կը յառաջագիմէ:

ՍՈՒՐԲ ԶԱԿՈՒԱՅ ՎԱՆՈՒՅ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԵՂԵՅԻ ԼՈՅՍ

(Շարունակութիւն և վերջ, տես թիւ 8:)

«Հայոց (պարս Զակարայ) եկեղեցւոյն վերայ ու-
նեցած իրաւունքն միշտ իրաւունք է, թէ հռոմէացի
Եթովպէն հետ միացեալ ըլլան և թէ ոչ, ըստ որում
անհատական է իրենց սեփականութիւնը և ոչ ընդ-
հանուր քրիստոնէից յատկացեալ. և թէպէտ լատի-
նաց թագաւորութեան ժամանակ իրրեւ հերձուած,
յետոյ իբր կաթոլիկ և սոպա դարձեալ իրրեւ հեր-
ձուած ըլլան, այսու ամենայնիւ իրենց տառաջածին
եղած է միշտ, և երբեք Հ. Պանտալէոնի՝ ժ. 9 դա-

Frat Lux !...

(Suite, et fin voir page 114.)

«Les droits des Arméniens sur le Sanctuaire res-
taient les mêmes, soit qu'ils se trouvaissent unis,
ou non, à la cour de Rome, leur propriété étant in-
dividuelle et non de la généralité des Chrétiens; et
bien que considérés schismatiques pendant le Roy-
aume Latin, Catholiques ensuite, et après schis-
matiques de nouveau, c'était toujours eux qui l'
ont possédé; et jamais les Latins, partisans de l'E-
spagnol P. Pantaleo, auteur du XVI siècle, ou de

բաւն հեղինակին, կամ Ալքարատովի (1388) կուսակից եղող բառեր չկրցին և ոչ պիտի կարեւոր ազատագրանէլ իրենց ստացուածքն եղած բլարը, և թէ գտնէ եկեղեցին յայտնի ապացոյց մի եղած բլար Սպարինց հին թագաւորաց սեպտակնուն թեման շինուած բլարուն, որոնց և նշաններն հիմայ «բարսովն ջնջուած» անոր դրան զարդերն էին, կրցնէ 1563 թն Հ. Պանտալեանի հին այցելութիւն ըրած ժամանակ: Այս անձին վկայութիւնն որ հաստատուն ապացոյց մի չունի, չկարեր մեր իրաւունքներն և վերջիշեալ գրաւոր ապացոյցներն ջրել, որոնք վիճարանութիւն չեն վերջներ. թէպէտ և ընդունելու եւս բլարն թէ Գերամիանո թագաւորի կին Իզաբել Կատիկ կոչուած թագուհին իւր ընծաներուն զարդարած կամ նորոգած բլարով զոյն՝ Սպարինց արքունեայ նշանները Հայ եկեղեցւոյ վերջ նկարուած ըլլան, որ իւր սուրբ պաշտպանին է (սուրբ Զատիկոյ Գլխադէր). ապէ տա ապացոյցը կենէ միայն որ մարգարիտական պաշտպանութիւն մի ըրած կ'ըլլայ առ ի պատիւ, և ոչ թէ եկեղեցւոյ վերջ իրաւունք ունենալու ինչպիսի կը ծագի: Պաղեստինի մէջ հռովմէական կաթոլիկաց կրօնական տեղերը միթէ Գաղղիոյ պաշտպանութեան տակ չեն. բայց Գաղղիա և ոչ մէկ ժամանակ միայն կ'անցընէ թէ այս պաշտպանութեան համար իրեն սեփական են անոնք, և կամ օրինաւոր տեղերուն ձեռքէն զանոնք խլէ առնու:

«Կրնայ արդեօք մէկը պնդել թէ Սիօն լեւան վերայ քաջուող բնակող Հայ կրօնաւորները յա՛վէտապէս են, և Հ. Եկեղեցին հետ արժէք տալով Բ. սէլ, թէ այս յախշտութիւնը 1808 թուականին սուրբ Գերեզմանի տղերէն յետոյ եղաւ՝ որս վերայ իրաւունք մի ունեցան, և Հ. Եկեղեցին սուրբ Գերեզմանի վերայ ըստին միւս ամեն եկեղեցւոյ համար ըսել առանց սուրբ Զատիկոյ վանքն իրաց հանելու որ անոնց առաջին բնակարանն է . . . : Այն ժամանակ հարկ կ'ըլլայ մոռնալ, թէ Կիլիկայոյ տը Բաճճիլոյմարի 1345 թ. Գաղղիոյ անոնց ձեռքը գտած է, և թէ՛ Սիրտը Բաճն 1418 թ. իւր վկայութիւնը խիստ յայտնի ու ճշգրիտ եղանակով մի կը հաստատէ ըսելով, «չգրեմները (Հայերը) Գաղղիոյ լեւան մատրան մէջ, ուր է Տեառն մերոյ խաչուած տեղը» . թէ՛ նոյն Սիրտը Բաճնը սուրբ Զովհաննու (Զովհաննու ծննդեան, ըստ արաբացոյ՝ Էյն-Բէրիմ) այցելութեան եկեղեցւոյն մէջ գտաւ դիրքեր. թէ՛ խաչովանքը Վրաց անցնէն առաջ՝ որոնք Գաղղիոյն եւս յախշտակեցին անոնց ձեռքէն, իրենց կը վերադարձը 1584 թ. ըստ ասելոյ Ֆրէսկովալտի. և թէ՛ 1585 թ. Ռատցիվիլի ուխտաւորութեան ժամանակ պաշտօն կը մատուցանէին սուրբ Հեղինէի Բիւղանդեան մատրան մէջ, թէ պէտ և արդէն Գաղղիոյն կորուսած ըլլան, ուր որ էին Վրաց հետ և Լատինք:

«Չեմ ուզեր մանր պարագանքու ձեռնամուխ լինել, որոնք պիտի տարկեն զիս սուրբ Տեղեաց ինչոյնց վերայ վիճարանելու, խորս կը վերջնոր:

l'Alcarotti, (1588) n'ont pu prouver, et ne prouveront, qu'il leur ait appartenu; et que l'Eglise, aumoins, soit une démonstration éclatante de la munificence des anciens rois d'Espagne, qui l'aurait bati, et dont les armes, «presque entièrement effacées», en décoraient l'entrée, dit-on, vers l'an 1563, alors que le P. Pantaleo la visita. Le témoignage du P. Pantaleo, sans preuves à l'appui, ne peut détruire nos raisons et les documents précités qui les rendent indiscutables, et même en admettant, qu'enrichie ou reconstruite avec les présents d'Isabelle la Catholique, femme de Ferdinand roi de Castille, les armes de l'Espagne aient été peintes sur l'Eglise Arménienne, de son Saint protecteur, il n'en résulterait qu'une preuve de patronage officieux et honoraire, et jamais une question de droit sur l'Eglise elle-même. Les établissements catholiques romains de la Palestine ne sont ils pas sous la protection de la France? mais la France, malgré son protectorat, ne s'aviserait pas de prétendre que ces établissements dussent être par ce fait considérés lui appartenir, et spolier ainsi les propriétaires légitimes.

«Voudrait-on prétendre que les religieux Arméniens, relégués sur le Mont Sion, sont des usurpateurs, faire valoir avec le P. Geramb, que ce ne fut qu'après l'incendie du Saint Sépulture, en 1808, qu'ils y eurent quelques droits; et ce que l'étonnant P. Geramb disait pour le Saint Sépulture, le dire pour tous les autres Sanctuaires, sans en excepter celui de Saint Jacques, leur première demeure?.... — Il faudrait alors oublier, que Nicholas de Poggibonsi, en 1345, trouve le Calvaire en leur possession; et que le Sire de Caumont, en 1418, appuie son témoignage de la manière la plus formelle, en disant: «Les hermines (Arméniens) au mont de Calvaire en la chapelle où est le lieu où fut crucifié Notre Seigneur»; que le même Sire de Caumont les trouva dans l'Eglise de la Visitation, à Saint Jean (Ayn-Kerim); que le couvent de Sainte Croix avant d'appartenir aux Georgiens, qui leur usurpèrent aussi le Calvaire, leur appartenait en 1384, selon Frescobaldi; et qu'ils officiaient lors du pèlerinage de Radzivill, en 1583, la chapelle bysantine de Sainte Hélène, bien qu'ils eussent déjà perdu le Calvaire, où étaient avec les Georgiens, les Latins.

«Je n'entrerai pas dans des détails qui me forceraient à discuter la question des Lieux-Saints. Je terminerai en disant, que pour détruire les droits

նեմ բռնով թէ Սիւն լեւանդ սուրբ Զատարայ եկեղեցւոյ վերայ Հայոց ունեցած իրաւունքները ջրելու համար, թիւ մի աւելի զօրաւոր գրութիւններ պէտք է ունենայ, որ կարող ըլլայ մարդս աջամարս և գիտնական բանադատութիւն մի հաստատ բռնելու: Մեր հիմնը լուսաւորութեան դարաւ մէջ կ'ապրինք, չկայ կոյր մի՛ բայց նա միայն որ իւր մեռօք իւր աշուրները կը փակէ, աւանդ . . . Դիւրաւ սուտն էլաւ Ուրիտարոս Զունաց շնորհաւոր Օմար 1 պնէ էլ խառտապի կարծեցեալ հրովարտակին, և անոր զօր Իօթէն Պորէ սուրբ Տէղեաց վերայ զըրած իւր տեղաբնակին մէջ՝ 1 ապինաց շնորհեց, կ'ըսէ, Մուզաֆֆէր 1025 թուոյն: Այս Մուզաֆֆէր Գաւառու իշխանը՝ որ Մամուրայ առաջին հարստութեան է, 1259 և 1260 ին մէջտեղերը թագաւորեց, բնէ է երկու հարիւր երեսուն և վեց տարի ետքը: Եւ Օմարայ հրովարտակը «-ի՛ բռնած գրեթով գրուած չէ՝ ինչպէս պէտք էր որ լինի: Ի՞նչ ապացոյցներ ունին Հայոց դէմ հանելու: և ոչ մէկ հատ: «Վերջապէս բրիտանեայց պէտք է մտածեն, որ Հայերն և ոչ ուրիշ բրիտանեայ ազգեր Սարաւտ տինէն սուրբ Գերեզմանը ծախու աւին ինչպէս անկողնասէր ոգւով կը վկայեն մեզ Անշինի աբբայաբանի տարեգրութիւնները, բռնով. «Բրիտանեայ Հայերը մեծ գումար գրամ հատուցանելով՝ Մաւաւտաինէն գնոյ աւին տեղաւնական Գերեզմանը և նորա Տաճարը»: Եւ սուր փոխարէն գտնէ ի նշան և բախտապիտութեան կը պարտաւորին չնախանձիլ աւանդ հազարապիտ սրբափայտեալ վերայ, զոր ունին Երուսաղէմի միակ և սուրբ քաղաքին մէջ»:

ԳԱԳԱՆՈ ԿՈՒՐՄԱՆԻ

des Arméniens, au Sanctuaire de Saint Jacques sur le mont Sion, il faudrait posséder des documents un peu plus capables de soutenir une saine et savante critique; nous vivons dans une époque de lumières, il n'y a d'aveugles que ceux qui se couvrent les yeux, hélas!.... — On a eu bon marché du prétendu firman accordé par Omar Iben-el-Khat tab, aux Grecs Orthodoxes, et de celui, que dans sa brochure sur les Lieux-Saints, M. Eugène Bor fait accorder aux Latins par Mozzaffer, en 1023. Le Melek el Mozzaffer Qottouz, de la première dynastie des Mamelouks, ne régna que de 1250 à 1260 deux cent trente six ans après!.... et le firman d'Omar n'est pas, comme il devait l'être, en caractères couffiques. Quelles preuves a-t-on contre les Arméniens? -Aucune!

Enfin les Chrétiens doivent se ressouvenir, que les Arméniens, et non les autres sectes Chrétiennes, rachetèrent de Salah-eddyn, le St Sépulchre, d'après le témoignage impartial que nous fournissent les Annales de l'Abbaye d'Anchin: «Armeni Christiani, magno dato censi pretio Sepulchrum dominicum sua ecclesia et domini Templum a Salahadino redemerunt»; et qu'ils leur doivent au moins pour reconnaissance, de ne pas leur envier les rares Sanctuaires qu'ils possèdent encore dans la seule et Sainte ville de Jérusalem.»

CARLO GURMANI.

Աղայի երաշխաւիւն:

(Էսթրապուլիսիւն և վերջ, տես թիւ 8):

Բայ ի վերջիւն անկրէն, մեր եկեղեցական երաշխաւիւսեան խանգարման պատճառ քանի մը աշտարակեան արժանի կէտեր ալ կան, ինչպէս՝ եկեղեցւոյ երգեցողութեան բողոքոյն տղայոց վերայ թողուած բռնութիւնը, որ շատ հին սովորութիւնն ալ չէ: Ասով ալ շատ անգամ երգերը կը խանգարին, փանդի շատ մասնաւոր բացառութիւններէ զատ՝ աղայոց ոչ կարողութիւնը և ոչ ժամանակին կրներէ երգ մը պէտք է զրոյսն պէս ունենալ կամ եղանակին զօրութիւնն զգալու, հետեւաբար երգերը շատ անգամ տղայոց բոլորանմանը կամ ընդունակութեանը կը յարմարցուն, որով անոնց շատին մեծութիւնը անզգարապէս կը կորսուին օր ըստ օրէ: Տղայոց երգելու բաւութիւնը գիտաւորապէս ձայններուն փափկութիւնն ըլլալով, այն ալ կարծես թէ միայն զուարճութեան առիթ մը դարձած է (1): Թեւեւ եկեղե-

ցական ինչիւր մ'ալ համարուի, այլ երգի վերաբերելուն համար կը յիշեմք նաեւ երգերու դարձածութեան մասին եկեղեցւոյ մէջ ալ քանի մը անկանոնութիւններ ըլլալը, ինչպէս երգի մը մի և նոյն տուն երբեմն ծանր և երբեմն յողորմ երգելու ստիպումը՝ որով երգերու դաշնակը ի հիմնաց կը քանդուի և կամ այս ինչ երգը թողլով ուրիշ մը երգել ստիպութիւնները՝ հակառակ անոնցուցի հրահանգին, այնպէս որ շատ եկեղեցի իրեն համար մասնաւոր աճ մը ունի ժամանացութեան:

Մինչեւ ցարդ ցուցումներն բաւական համարելով՝ աւելի մանրամասն պարագայներ յառաջ բերելու առ այժմ աւելորդ կը համարվին. սակայն քանի մը խօսք ալ ազգային նոր երգաց վերայ բնէ յառաջ, հետաքրքիր ոմանց ուշադրութիւնը հրաւիրելու համար կը դնեմք հաս սուրբ Երուսաղէմի թանգարանը գտնուած ձեռագրի մը մէջէն խաղերու վերայ եղած քանի մը ստղերը, նաեւ սրդի արեւելեան ու արեւմտեան երաժշտութեան կիսաձայն ելեկէշներուն մէկ համեօնօտ օրինակները, որուն մէկը Էթնոլոգի և միւր լեզուաբան կողմերուն համեմատած էմի-

(1) Չափաւոր մանկանց մասին խօսիլ թէեւ ուշադրութիւն արժան է մասնաւոր գոյրացական տեսչութեանց համար, սակայն ուրիշ առիթի մը կը թողուինք:

հատեան և իս: Արտիւն, որ այս մասին ընդար-
ձակ կը խօսի Վէր Հայաստանի յառաջարկներն մէջ,
(տպեալ ի Տփղիս 1838):

ժողովուրդ մը որչափ ալ իւր ազգը, նախնեաց
յիշատակները և իւր վարչական օրէնքը և ասոնց վե-
րաբերեալ երգերը սիրէ, տակաւին իւր ներկայ
կեանքին և զգացման համեմատ երգեր կ'ազգէ. և
բանի որ ասիկայ չկայ, ինչ իրաւունք ունիցը պա-
հանելու որ զուարթութեան մէջ զբօսանք և տրե-
րութեան մէջ սփոխանք բնութեամբ ատեն, շաւի, ձախ,
կամ շիւթի վերջապ ու աւել զարդ երգելու տեղ միշտ
ադէս հայտնաւոր կամ գարուն Հայաստան երգէ: Անիրա-
ւութիւն և բաւ լի է ժողովուրդը ազգային զգա-
ցում չունենալուն՝ ազգային երգ չսիրել. վասն զի
ժողովուրդը ազգատէր ըլլալու համար մարդ ըլլալէ
չկրնար դադարիլ, հետեւորար միայն պատմական ու
վարչական երգերով կ'ընտար ապրիլ:

Երկրորդ՝ նաեւ ասոնց եղանակները. մեծ մա-
սը երկրպագն, և զուրկ ազգային և արեւելեան ճա-
շակէ, ու նաեւ դժուար՝ որ հաղութ ձիւղ կրնայ
երգուիլ: Երբէք չէ մտածուած արդեօք որ ամեն
ժողովուրդ իւր ընդունակութեան աստիճանն ու
մասնաւոր ճաշակն ունի, և ամենէն կոտ ժողո-
վուրդն ալ իւր օրինոց խաղական երգչոնին հետ
չփոխեր, և եթէ հարկ ալ ըլլայ ազգի մը ճաշակին
մէջ փոփոխութիւն բնէ-յայն ալ միայն իրեն ընտա-
նի եղած բաները մշակելով կ'ըլլայ և ոչ լի մեղա-
մամի նման շուտ մը կը ձուլուի, զոր և ոչ աշխարհա-
կալը կրցած են բնէլ:

Այս նկատումները չըլլալուն, մինչեւ հիմայ ալ
եղած մեր երգերը լիեւ ամեն վարժարանաց մէջ
դաս կը տրուի և ամեն ազգային հանդէսներու մէջ
կ'երգուի: (այնչափ ալ ուրիշ ազգաց մէջ նմանը չտես-
նուած յաճախութեամբ և ամեն անդամ առ իմեն-
բու մէջ, որ մեր ձայնաւոր մանկունք կարծես եր-
գեցիկներու խումբ մը ըլլային,) այսու ամենայնիւ
այս երգերն դպրոցի սեմէն դուրս չեն կրցած ելնել
և բնութեան կենաց մէջ մտնալ գտնել. ազգային եր-
գոց սիրահարներուն անգամ շատը չուզինք որ մա-
նկունքով զբօսանել ի գտն, կան նաեւ որք գումար-
ներ ալ կը մոխն ասոնց համար: Ազգային երգ լիե-
րեւս եղանակներուն համար երբեմն եւրոպական ե-
րաժշտութիւն եղած տեղեր և կամ բանի մը մաս-
նաւորաց տունները կը լսուի, որ այս ալ ազգային նը-
շանակութիւն չունի: Ահա մեր ազգային նոր եր-
գոց պատկերը: Ասոնց ամենուն վերայ մեր կարծի-
քը տալէ կրնա՞ք ամբողջով:

Բանի որ ինչ շատ ազգային գրում ունեցող և
երաժշտութիւն մը միայն եկեղեցոյ մէջ ունիմք, և
ազգին այժմեան վիճակին մէջ եկեղեցիէ զատ կեդ-
րուն մ'ալ չկայ, ուր հասարակն ամեն կարգի ժողո-
վուրդը, և ուր տեղ միայն կարելի է կանոնաւոր և
երաժշտութեան գեղեցիկ ճաշակը ընդհանրութեմ մէջ
տարածել, ուստի մեկ կողմէն այս երաժշտութեան
զարգացմանը և եկամուտ եղանակներով եղծմանն
դերձ մնալուն աշխատելու, միտեղամայն այն եղա-
նակաց այն մասնաւորութիւնները որ երաժշտական

օրինաց դէմ չըլլալով ազգային ձեւեր են, պահելու
փոխ տարած տուն, միւս կողմէն ալ ազգային մա-
նաւանդ բնութեան երգոց համար առանց ամեն
օտար եղանակաց կապիօրէն նմանելու, արեւելեան
այնպիսի եղանակները սէտք է ընտրել, որք մեր
ազգին ընդունակութեանը յարմար ըլլալով նաեւ
եւրոպական գաղնակի ալ կը յարմարին, և ասոնց վե-
րայ պէտք է նուազել գիւրքնաւել ու սահուն ոճե-
րով հայերէն երգեր: որ ընդհանուր ժողովուրդին
հաճելի կ'ըլլան, բայց ի տակէ նաեւ գրասիր երա-
ժշտութիւնը հանդերձ տեսական գիտութեամբ,
և չափերուն (ամենայնի) գործնական կանոնները և
լի կարելի է գտնել ամեն երաժիշտ գասաւորներու
ուսմանը փոխ տանել, ասոնք բնէւս համար այն-
քան մեծ դժուարութիւն չկայ, բանի որ ձայնական
երաժշտութեան դասը ամեն դպրոցաց մէջ կայ ար-
դէն, միայն լի մասնաւոր ու շատութիւն բնէրով
կանոնաւոր ուղղութիւն մը տալու է այս ուսման:
Այս կերպով ժողովուրդեան մէջ կրնայ ընդհանրապէս
գեղեցիկ երաժշտութեան ճաշակը, և լիերեւս որ մը
գտնուի հանձար մը՝ որ ազգային երաժշտութեան
նոր օգի և կենդանութիւն տայ, և մինչեւ որ ա-
տկը ըլլայ, լիեւս ազգային երգ կ'ունենանք, վասն
զի գրականութիւն ունիմք, այլ ազգային երաժշտու-
թիւն երբեք, և աւելի երաժշտութիւն, աւելի երգ
և աւելի իրաւունք բաւեր ալ ցամաք բաւեր, և
մեր ազգային ալ տեղ մը հանելու, տեղ մը շաւի և
տեղ մ'ալ լիաւորնի գերատան պիտի մնան:

Ինչպէս և արդէն Դոմին՝ այն գիտութիւններ
մասնաւոր հետաքրքրութեամբ հաւարած ըլլալով կը
յուսամք որ լիերեւս առ իմ ունենանք որ մը ասոնց
գործնական մասին վերայ ալ տեղեկութիւններ հրա-
տարակել: Արեւելի է մեզ հաւատալ որ ոչ միայն ազ-
գային երգիչք և դասատուք, սրոց սրարտն է ի մո-
տոյ հոգ տանիլ այս մասին, այլ և եկեղեցականք և
գրագէտք ալ երբեմն իրենց ուշադրութիւնը պիտի
դարձնեն այս առարկային վերայ: Իսկ մեր կը յայա-
նեմք ահա՝ որ այս նիւթին վերայ լի մնանք, և լի
լի զմեկնութեամբ ինչ հարցում և աւարկութիւն որ
ըլլայ՝ պիտի ընդունիմք ու մեր կարծիքը յայտնեմք:

Եւ եթէ ամենց աւելորդ լիալ ազգային երաժշ-
տութեան վերայ այդքան կարեւորութիւն տալ, կը
յիշեցնեմք ըստ Անգղիայի հեղինակի մը լի «Հովն»
որ կողմէն փշելը խմանալու համար, ոչ լի բար մը
այլ փետուր մը կը նետուի օդին մէջ. նայնպէս և ժո-
ղովուրդի մը սգոյն ուղղութիւնն ու լի ծանր պատ-
մութիւններով ու ժամանակագրութիւններով՝ այլ
լի լիեւս երգելով կ'անցուի, ինչպէս և քաղաքական
կանխանքով բանտարկեալ ժամանակակից անմեղ
հանձար մ'ալ լիելով բանտին մէկ ուրիշ կողմէն իրեն
վիճակակից մեկուն սրտաշարժ ու փեմ կերպիւ եր-
գելը, ըստ. «Այն սիրուն ուրիշ այս ձայնը կ'ընէ,
չկրնար չար սիրտ մը ըլլալ», վասն զի լսող Շիւթի
«Զարկը» երգ չունին ու:

Երեսուցէ, 1867 Մայիս 25:

Եւսիս Մ. Տիգրան:

ԿԻՕՆԵԿԵՆՔ

ՍԱՄՈՒԷԼ ՌԱԲԲԻ ԵՒ ԻՒՐ ԳԻՐԲԸ

(Հարունակութիւն. տես թիւ 8.)

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԿԸՉՐՈՅՆԷ՝ Հրէից իրենց անհաւաքութեան համար արհամարհելիք, և եկեղեցւոյ հաւաքաւ նոռի համար ընարդիւնք:

Կը վախնամ, Տէր իմ, որ երբ մէք մեր մէջ զմեզ Յակոբայ և Խարայելի որդիքն եմք կ'ըսեմք, Եսայեայ բերնով Լստուծոյ ըսած խօսքն կատարուած ըլլայ. գլուխ ԿԵ. «Սպաննէ զքեզ Լստուած, ո՛վ Խարայել, և օտար աշուհով կանչէ» (1): Կը դողամ ըլլայ որ մէք ալ այն ծառաներէն ըլլամք, ինչպէս ըսաց Սոփէս ԻԶ գլխոյն մէջ. «Հեթանոսներն գլուխ ըլլան, և անհաւատ ժողովուրդն աղգին մէջ» (2): Ինչպէս որ մէք հիմայ այնպէս (անհաւատ) եմք հաղար տարիէն աւելի է: Լնոնց համար ըսաց Եսայի մարգարէն եւս ԺԱ գլխոյն մէջ. «Իցուի երկիրն Լստուծոյ հաւատքովն, և յորդէ ծովու ջրին պէս» (3): Լնոնց համար ըսաց Սողոմոն եւս Գ թագ. Ը գլխոյն մէջ. «Տէր Լստուած, երբ այլազգին գայ քո օրհնեալ սուրբ տունդ, մանկ ըրէ անոր տէր Լստուած իմ, որպէս զի բոլոր երկիրն վախնայ քու անունէդ Խարայել ժողովուրդին պէս» (4):

(1) Եւ զձեզ Տէր տնտակեցէ. և ծառայցն իմաց կոչեցցի անուն նոր: Եւ. ԿԵ. 15:

(2) Սոյն մութ խօսքը հայերէն թարգմանութեան մէջ լաւ կը բացատրուի. «Եկն որ ի քեզ իցէ, երբ քան զքեզ վեր ի վեր, և դու իջցես ի վայր ի վայր: Եւս տացէ քեզ փոխ, և դու ոչ տացես նմա փոխ. նա եղցի զլուխ, և դու եղցիս վերջ» Ի. Օբէ. ԻԸ. 45:

(3) Զի լցու երկիր ամենայն՝ գիտութեամբ Տեառն իրբէս զնորս բազումս որ ծածկեն զծովս: Եւ. ԺԱ. 9:

(4) Եւ օտարտուն որ ոչ իցէ ի ժողովուրդէն

Ռեբեմն ինչո՞ւ կը պարծիմք, Տէր իմ, և ինչո՞ւ համար հեթանոսներն կ'արհամարհեմք, երբ Սողոմոն մարգարէն զանոնք մեզ Լստուծոյ երկիր զին և սուրբ տան մէջ հաղորդակից ըրաւ, և զմեզ գուցէ իբր անարժան դուրս ձգեց Լստուած այն տրնէն, և անոնց տուաւ նոյն տունը. որոյ համար Սոփէս եւս ըսաց. «Եսպէս կ'ըսէ տէր Լստուած. լցուի բոլոր երկիր արիւնջ փառքովն» (1): Որոյ համար և Դաւիթ ըսաց ԻԱ սաղմոսին մէջ. «Դան ու դառնան դէպ Լստուած երկրի բոլոր ծայրերը, և հաղար աղգերը» (2): Լնոնց համար ըսաց Եսայի եւս Կ գլուխոյն մէջ. «Ո՛վ Դաւիթ սուրբ տունդ. քու լցուդ գայ, և Լստուծոյ փառքը քո մէջդ ծագած է. և հեթանոսք քու լուսովդ սրտախն, և թագաւորք քու արեւելից պայծառութիւնը: Վերջու աչքդ քու բոլորախքդ, և տես. սասնը ամենքն ժողովեցան եկան քու վերադ: Եւ յազգի որդիք քու պաւիտաներդ շինեն, և նոցա իշխանքը քեզ ծառայեն» (3): Եւ որոնք են, Տէր իմ, այն այլազգի որդիքն որ Տէր

քումն Խարայել, և նա եկեալ իցէ յերկր հեռաւ տանէ. ուր և իցէ զանուանէ քումն մեծէ. և զնաանէ քումն հօրէ. և զբաղի քումն ձգելոյ. և եկեաց յաղթիս կացցէ ի տեղւոյ յայտնի. և դու լուսիցս յերկիր ի պատրաստ բնակութեան քումն. և արեւցես ըստ ամենայնի զոր և կարգացէ առ քեզ օտարտուն. զի ծանիցեն ամենայն աղգք երկրի զանուն քո. և երկիցեն ի քէն որպէս և ժողովուրդ քո Խարայել: Գ. թագ. Ը. 41—45:

(1) Եւ լցեն փառք Տեառն զամենայն երկիր: Թագ. ԺԴ. 21:

(2) Յիշեցեն և դարձցին առ Տէր ամենայն ծագք երկրի: Երկիր պազցեն նմա ամենայն առհմք ազանց: ՍԶ. ԻԱ. 28:

(3) Լուսաւորեաց՝ լուսաւորեաց Երուսաղեմ: զի հասեալ է լցու քո, և փառք Տեառն ի վերայ քո ծագեցեցեն: . . . Համբարձ շուրջ զքեզ զայս քո, և տես ժողովալ առ քեզ զամենայն մանկունս քո. զի եկին հասին ի հեռաստանէ որդիք քո և դստերք քո ի վերայ ուսոց նոցա բարձեալ բերիցեն: . . . Եւ շինեցեն որդիք այլազգեաց զպարիսպ քո, և թագաւոր նոցա ընծայեցեն քեզ: Եւ. Կ. 1. 6. 10:

րոջ տունն եկան, եթէ ոչ հեթանոսներն որ կուց ծառայեցին և յՆստուծոյ օտարացան: Ասոր համար ըսաց թէ սուրբ տանը լուսով պարտին: Եւ մեր եմք այն տրեկն մերժուողներն, և խաւարի մէջ մնացողներն, ինչպէս որ մնացած եմք մինչեւ ցայսօր հազար տարիէն ի վեր: Գարձեալ նոյն մարդարէն ըսաց անոնց համար կէ գլխոյն մէջ. «Ազգն զոր չճանչեցիր՝ պիտի կանչես, և հեթանոսներն՝ որոնք զքեզ չտեսան, քեզ գան» (1): Ինչպէս և գործով կր տեսնեմք այս բանս այսօր հազար տարիէն աւելի է. որովհետեւ մեզ տրուած օրինաց համեմատ խըրհուած Քրիստոսն եկաւ, և օրէնք չճանչող հեթանոսներն եկան անոր, և նա նոր օրէնքներ ստեալ անոնց՝ մաքուր և սուրբ: Եւ ի՞նչ գլխոյն մէջ կ'ըսէ. «Սխարանեցան և նոցա թաղաւորներն Աստուծոյ հաւատովն ժողովեցան» (2):

Եւ կը վախեմ, Տէր իմ, որ նոյն գլխոյն մէջ ըսուածն անոնց համար է. «Ժողովեցէք ամենքդ ալ, և եկէք հեթանոսներ՝ որ Աստուծոյ ձեռօքն ազատեցաք, հեթանոսներէն և ժողովորդէն» (3): Եւ Լսոյն կէ գլխոյն մէջ ըսաց. «Խնդրեցին զիս անոնք որ առաջուց զիս չէին հարցաներ, աւ գրտան զիս անոնք որ չէին խնդրեր» (4):

(1) Ազգք որ ոչ գիտցեն, կարգացեն առ քեզ, և ժողովորդք որ գլեղ ոչ ճանաչէին ապառաժն աւրացեն զքեզ. վասն Տեառն Աստուծոյ բաւորոյն խորացելի զի վառաւոր արար զքեզ: Եւ. ծ. 1. 5: —Ասացի՝ աւաղի եմ, ցաղգն ցայն որ զանուն իմ ոչ կարդային: Աւ. Կե. 1:

(2) Թաղաւորք տեղեկն զիս՝ և յան կապեն, իշխանք՝ և երկիր պաղցեն նմա վասն Տեառն. զի հաւատարիմ է սուրբն խորացելի և որ բնարեաց լոգրէդ: Եւ. խ. 7:

(3) Ժողովեցարաւ և եկայք խորհեցարաւ ի միասին սպրեւորդ ի հեթանոսաց: Եւ. խ. 20:

(4) Գայտնի եղէ այնոցիկ որ զինն ոչ հարցաւ նկին, գտաց այնոցիկ որ զինն ոչ խնդրէին: Եւ. Կե. 1:

Անոնց համար կ'ըսէ և Լըրմիս Գ. գլխոյն մէջ. «Ժողովուրն ամենքն ալ նոր տանը մէջ Տիրոջ անուամբը, և իրենց սրտին չարութիւն չերթան» (1): Գարձեալ նոյն մարգարէն անոնց համար ըսաց Ժ. 2. գլխոյն մէջ. «Լըրկիս ծայրերէն քեզ գան ամեն հեթանոսներն առ ըսեն՝ մեր հայրերը չժառանգեցին եթէ ոչ ստութիւն անօրէնութիւն» (2): Սափանիսա եւս անոնց համար ըսած է Գ. գլխոյն մէջ. «Հեթանոսաց արուեստաւ որ միասին Տիրոջ անուան վրայ խօսին, և մէկ լծի տակ անոր ծառայեն աւմեն մարդ իւր տեղէն, և հեթանոսաց բոլոր կղզիները» (3): Անոնց համար ըսած է Օսարարիս եւս Բ. գլխոյն մէջ. «Օսարձացիր Սիօն՝ տուն, վասն զի ես պիտի գամ քեզ և բու մէջդ քնաւ կիմ այն օրն, և հեթանոսք իրենց բաղմութեամբն Աստուծոյ պիտի մօտենան» (4): Նոյն մարգարէն դարձեալ Ը գլխոյն մէջ կ'ըսէ. «Այսպէս կ'ըսէ զօրաց Տէրն, պիտի գան շատ հեթանոսներ շատ տեղերէ, և պիտի ըսեն իւրաքանչիւր իւր ընկերին, երթանք խնդրենք Տէր Աստուծոյ բարութեամբ» (5):

Այս ըսածներս, Տէր իմ, հիմն

(1) Եւ ժողովեցին ամենայն ազգք յանուն Տեառն յարաւորեմ. և ոչ եւս զանոցն զհետ խորհրդոց սրտից իւրեանց չարաց: Եւ. Գ. 17:

(2) Առ քեզ հեթանոսք եկեցեն ի ծագաց երկրէ և տառցեն. որքն առաւ գործէին հարն մեր կուս, և ոչ զայր օգուտ ի նոցան: Եւ. Ժ. 2. 19:

(3) Չի յայնմամբ դարձեցինք ի վերայ ժողովրդոց լեզու յաղգն նոցա, ի կարգալ ամենեցուն զանուն Տեառն, ի ծառայել նոցա նմա ընդ միով թե՛ ծով: Եւ. Գ. 9:

(4) Խնդա և ուրախ լըր դուստր Սիօնի. զի ահա ես եկից և բնակեցալ ի միջի յում՝ ասէ Տէր. և ապաւնեցին ազգք բազումք ի Տէր յառաւոր յայնմիկ, և եղեցին նմա ժողովուրդ, և բնակեցին ի միջի յում. և ճանկցան թէ Տէր ամենակալ առարեաց զիս առ քեզ: Եւ. Բ. 10. 11:

(5) Այսպէս ասէ Տէր ամենակալ. դարձեալ եկեցեն ժողովուրդք բազումք, և բնակէք բազալաց բազմոց: Եւ ժողովեցին բնակէք միայ ի միւս

լրացած են, և կը լրանան մեր աչաց առջև: Ար տեսնեն հեթանոսներն և օտար լեզու խօսողներն ինչպէս իրենց կուռքերն թողն ցին, և օրինաց և բարբ մարգարէից պիբերն և սաղմասաւրանն կը կարդան, և անոնցմէ և ոչ մին ոչ Սոլմէսի, ոչ Մհարոնի և ոչ ուրիշ մեր մարգարէից մէկուն ձեռօքն հաւատաց, և ոչ այն ժամանակ հաւատացած կուռքերէն մին մնաց, քանի որ այն արդարոյն հաւատացին, որոյ համար կ'ըսէ Մաթեոսմ Գ. դիտյն մէջ. «Եւար քու ժողովրդիդ փրկութեան քու օծելոյդ հետ միատեղ փրկելու» (1):

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Հեթանոսաց ինքնագործիքն և Հրէից վերահաւան հեթանոսաց գլխոյն մէջ պիտի պիտի մտնէ:

Ար վախճամ, Տէր իմ, որ յազթող ու փառաւոր Աստուած հեթանոսները կը կենդանացործէ հաւատոյ ձեռօք, և զմեզ մեր անհաւատութեան մէջ կը սպաննէ, ինչպէս ինքն ուսուց Նաայի մարգարէին բերանովն կե գլխայն մէջ, թէ «Կանչեցի և չանցիք, այսպէս կ'ըսէ աւեր Աստուած, ահա իմ ծառաներս պիտի ուտեն և դուք պիտի անօթենաք, ահա իմ ծառաներս պիտի խմեն և դուք պիտի ծարաւիք, ահա իմ ծառաներս պիտի ուրախանան սրտի ուրախութեամբ, և դուք պիտի ամօթապարտ լինիք սրտի դառնութենէ, և զքեզ պիտի սպաննէ Աստուած, ու իսրայէլ, և պիտի կանչէ իւր ծառայն ուրիշ անուամբ, ու ըսով օրհնեց զանոնք օրհնեալն երկրի վեր-

քաղար, և ասացնէ երթիցուք ազաւել զերես Տեառն, և խնդրել զերես Աստուծոյ ամենակալն երթայց և ես: Զմ. Բ. 20, 21:

(1) Եւր ի փրկութիւն ժողովրդեան քո՝ փրկել զօճեալս քո: Ամբ. Գ. 13:

լոյց. ամէն» (1): Եւ կը տեսնեմք որ այն անուան ընդ ունողներն օրհնեալ են երկրիս վերայ, և զմեզ աշխարհիս չորս կողմը ցրուեց, և այսօր հազար տարի է որ դերի եմք, և յայտնի կ'ենբեւին մեր վերայ աստուածային բարեկութեան նշանները, ոչ զմեզ խրատելու՝ այլ և զձեռն համար: Եւ այս է վերջընէն ու աւերել՝ որով Աստուած վախ տուաւ իսրայէլը պիտի սպաննեմ բերով, և այն կենդանի հեթանոսներն զոր իւրեան ծառայ կ'անուանէ, պիտի ընդունին Աստուծոյ հաւնած և ուղած անունը, այլ չէ թէ մեր առջի անուան եղծուելէն առաջ, ինչպէս կ'երեւի Նաայեայ ձեռօք Աստուծոյ բնած խօսքին կարգէն և հետեւութեանէն: Վաղցն ու ծարաւն ալ զոր կը քաշեմք, հացի և ջրոյ չէ, այլ սրտից և հոգւոյ ամբութեան, և Աստուծոյ խօսքին սովը, ինչպէս որ մարգարէք կը քարոզեն Մովսայ բերանովն գլուխս: Եւ դու, Տէր իմ, քան զիս աւելի լաւ գիտես այս բանս, սակայն Աստուծոյ եմք ամեն բանի մէջ որ մեզ պատահին:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Թէ ի՞նչ կերպով հեթանոս ինքնագործիքն ինչպէս մտնէ մարգարէի մէջ: Եւ զիս ընթերցէ:

Ար վախճամ, Տէր իմ, թէ հեթանոսներն հազար տարիէն ի վեր մինչեւ

(1) Զի կողջի զձեզ և ոչ լուարուք, խօսեցայ և ասուցանեցէք, և արարէք չոր առաջի իմ, և զոր ոչ կ'ամենի ընտրեցէք: Վասն այսօրիկ այսպէս ասէ Տէր, ահաւասիկ որ ծառայեն ինձ կերպէն, և դուք քողջիք, ահաւասիկ որ ծառայեն ինձ արքեան, և դուք ծարաւեսիք, ահաւասիկ որ ծառայեն ինձ ուրախ լիցին, և դուք ամաւեսիք, ահաւասիկ որ ծառայեն ինձ ցնձացն ուրախութեամբ սրտից, և դուք սղազակեսիք առ ցաւս սրտից ձերոց, և առ բեկուռն սգոց ձերոց ոգրաւիք, զի թող զիս զանուն ձեր ի յազուրդ ընտրեց իմոյ:

ցայսօր արդարացած են, այն ժամանակէն որ Յիսուս Լքութադէմի մէջ մեռաւ: Որովհետեւ Լստուծոյ Քրիստոսի՝ և Լաքեղոյ հաւատալնէն առաջ և ոչ մէկ բարիք մի ունէին: Այն հեթանոսները գուցէ այն ձկներն և գաղաններն էին որ առաջնորդ մի չունէին, որոյ համար կ'ըսէ Լմբա կում մարգարէն Ա գլխոյն մէջ: Լոնք են հաւատոյ միջոցաւ մարբուած հեթանոսներն, ունին իրենց պահքն և նոր օրինաց պահեցողութիւններն, և ամենքն ալ յորմար են մաքրութեան ինչպիսի որ Հրէից հին օրէնքը կը պարունակէ: Տես որ ամեն լեզուով և աւանդ տեղ յարեւելք և յարեւմուտք Լստուծոյ անուեր կը խոստովանին հեթանոսք և անոր կը հաւատան, թէ եւ ոչ Սովսէսէն և ոչ ուրիշ մարգարէն մի սորվեցան, և կ'աշխատին կը սորվին օրէնքներն և ամեն մարգարէից դէմ եանքը: Եւ Լստուած զանոնք այն Լրդարոյն աշակերտաց ձեռքն կան չեց որ Լստուծոյ հետ զանոնք փրկելու ելաւ, ինչպէս կանխաւ խօսեցանոյն ինքն օրհնեալ և փառաւոր Լստուածն Լմբակումս Գ գլխոյն մէջ (1): Լնոր այն աշակերտներն մեր որդիքն էին, Խարոյէլն որդւոյմէն, որոնք ուրիշ անուամբ՝ Լաքեալք կը կոչուին: Հաստ կը վախեամ, Տէր իմ, թէ ասոնք էին այն մարդիկն որոնց համար ըսաց Լստուած Վաթի բերանով Սաղմոսի ԺԸ գլխոյն մէջ. «Լնոնց ձայնը բոլոր աշխարհն ելաւ, և վերջին ծայրերը քննուեցան անոնց խօսքերը» (2): Եւ մարգարէին ըսածնէն յայտնի մեզ կ'ա-

պացուցանեն թէ անոնց համար կը խօսի և ոչ մեր, որովհետեւ կ'ըսէ. «Չգտուի լեզու և խօսք որ անոնց ձայնը չըսուի» (1): Եւ եւ այս ալ մեր երրօյական լեզուին մէջ չկրնար ըլլալ. վասն զի որչափ մարդոց աղօք որ Սովսէսի և Լհարոնի հրամաններուն կը հնազանդին, անոնք տպանեցին հեթանոսներն, և զանոնք իրենց բովէն հալածեցին: Լն հեթանոսներն այսօրուայ օրս Սովսէսն ու մարգարէներն և զԼստուած կը ճանչնան, և նոր օրէնքներն կը պահեն, ինչպէս որ առաքեալներն ուսուցին: Սակայն Լստուծոյ եմք:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Սարգարէից Կեղ Լաքեղոյ ընտրութիւնը.

Կը վախնամ, Տէր իմ, չըլլայ որ Օտարարիա մարգարէին ԺԳ գլխոյն մէջ ըսածը թէ «Օտարեմ հովիւն և ոչխարները ջրուին» (2), լրացած ըլլայ այն երիտասարդներուն և առաքելոց հովիւն զարկած ժամանակնիս: Սարսի զի անկէ ի վեր մեր ոչխարքս ցիր տցան եղանք աշխարհիս երեսն, և այն մեր որդիքն՝ այսինքն առաքեալներն եւ լան մարգարէից տեղ: Եւ այս այն ժամանակէն ի վեր յայտնի եղած է, ուրովհետեւ անոնցմէ յետոյ ուրիշ մարգարէ մի չխրկեց մեզ Լստուած, և ոչ տեսիլքով բան մի մեզ յայտնեց:

Կը վախնամ, Տէր իմ, մի գուցէ առաքեալներն եղած ըլլան այն երիտասարդներն՝ որոնց համար ըսաց Լստուած Յովել մարգարէին բերանով Գ գլխոյն մէջ. «Չեր քահանաներն եւ ըսողներ երազեն, և ձեր երիտասարդ-

և զձեզ Տէր ստատակեցէ: Եւ ծառայիցն իմաց կոչեցից անուն նոր, որ օրհնեացի ի վերայ երկրի. զի օրհնեացին զԼստուած Ճնարիս: Եւ. ԿԵ. 12-16:

(1) Եւեր ի փրկութիւն ժողովրդեան քո: Աճ. Գ. 15:

(2) Ընդ ամենայն երկիր եւ բարբառ նոցա, մինչեւ ի ծագս աշխարհի են խօսք նոցա: Սճ. ԺԸ. 4:

(1) Ոչ են բանք և ոչ են խօսք որոց ոչ լին ձայնը նոցա: Աճ. Ժ. 3:

(2) Հարից զհովիւն և ջրուեացին խաչինքն: ԶԳ. ԺԳ. 7:

ներն տեսինքր տեսնեն» (1) : Յիրաւի, Տէր իմ, քահանայք ըսածը մեր մարգարէներն են որ հեթանոսաց հաւատքն երազեցին, այն հաւատքն որ ըսած երիտասարդներն՝ այսինքն առաքելները տեսան և բնդուեցին : Եւ նոյն երիտասարդաց համար ըսաց Պաւլոս մարգարէն ԼԳ ստղմասին մէջ. «Եկեք որդեակք և մօտիկ բրէք ինձ, որ Տիրոջ երկիւզն ձեզ սորվեցնեմ» (2) : Եւ Լստուած զանոնք (մարգարէները) յագնահանապէս որդիք չանուանէր, այլ Իսրայէլ անդրանիկ կը կոչէ եզականապէս ըստ հասարակ սովորութեան : Եւ ստղմասի մէջ ուրիշ տեղեր ալ յորի՝ կ'անուանէ այն երիտասարդներն, երբ կ'ըսէ ճիշտ գլխոյն մէջ. «Որդիք քո որպէս նորատունն» : Իսկ Իսրայէլի համար, Տէր իմ, ըսաց Լստուած Լսացեալ բերանով ե գլխոյն մէջ. «Լսգի Լստուծոյ սաքաւով՝ Իսրայէլի տունն է, մնացի՛ որ դոյ խաղաղով մէկտեղ, և եկաւ փշերով մէկ տեղ, անոր համար ևս պիտի բերեմ՝ այն տունը քակողն՝ որ ոտից կոխան ըլլայ» (3) : Եւ նախասացեալ Լստուծոյ որդւոց համար՝ որոնք Լսաքեալ եւս կոչուեցան, ըսաց Լստուած Լսացեալ բերանով ԻԹ գլխոյն մէջ. «Հիմայ քու երեսդ չպիտի կտրմի Յակոր, և չպիտի կտրուի քու գէմբդ, այլ այն ժամանակ՝ երբ տեսնես քու աչաց առջեւ քու զաւկներուդ մէջ որբուածներ՝ զոր իմ ձեռքերս ստեղծեցին» (4) : Եւ եթէ, Տէր իմ, այն

որդիքը մեր առջեւ որբուած ըլլային մեր օրինաց ճամբով, չէր ըսէր մեզ համար՝ Թէ պիտի կտրմիմք և մեր երեսը պիտի կտրուի, մանաւանդ Թէ կը փառաւորուէինք և երեսնիս կը պաշտանայք : Եւ Յակորայ երեսաց աւմընալն այս աւերութիւնն կը նշանակէ. վասն զի այն որդիքը զոր Լստուած իւր ձեռքն ստեղծեց՝ այսինքն Լսաքեալներն, մեր առջեւ որբուեցան, բայց չէ Թէ մեր օրինաց համար : Վասն որոյ Լստուած ապա որ իմանամք, Թէ մեր օրէնքն՝ անոնց օրէնքը չէ :

Դարձեալ կ'ըսէ Լստուած Լրեմիայի բերանով ԻԵ գլխոյն մէջ. «Լսն օրն չպիտի ըսեն՝ մեր հայրերն աղտի կերան, և որդւոց տիւաններն առնուեցան» (1) : Վասն զի Հրէից անհաւատութիւնն չիմասեց և ոչ այլ կը լինասէ Լսաքեալից հաւատոյն. անոր համար գրուած է. «Կենդանի եմ ես, կ'ըսէ Տէր, Թէ այս առակա դուրս պիտի լինի Իսրայէլի մէջէն» (2) : Որով հետեւ բնաւ եղած չէ որ Լսաքեալներէն մին (Քրիստոսի) հաւատալէն յետոյ, կրկին դառնայ մեր հաւատոյն. վասն որոյ մեր անհաւատութիւնն չիւն զգար անոնք, ինչպէս որ մեր ատամունքն առնուեցան մեր հարցը մեղքերէն : Նաեւ, Տէր իմ, այն որդւոց՝ այսինքն Լսաքեալից համար ըսաց Լստուած Լսացեալ մօր գարէին բերանով. «Որմէ պիտի դադրեմ, եթէ ոչ իմ ժողովրդէս, և այն

(1) Սոյն վրայու թիւնը Յովկելայ Գ գլխոյն մէջ չկայ, այլ Բ գլխոյն 28 համարին մէջ :

(2) Երայք որդեակք իմ և բաւարուք ինձ, և զերկիւզ Տեսուն ուսուցից ձեզ : Սալմ. ԼԳ. 12 :

(3) Լսգի Տեսուն զօրութեանց՝ տունն Իսրայէլի է . . . մնացի զի բերդէ խաղաղ և երբ փուշ . . . քակեցից զցանկ նորս և եղեցի ի կոխումն : Ես. Ե. 7. 2. 5 :

(4) Ոչ այժմ ինչ ամենայն Յակոր, և ոչ այժմ զերեսս այլազունացն Իսրայէլ, այլ յորժամ տեսն

յին որդիք նորս զգործս իմ. վասն իմ առբք արատցն զանուն իմ, և առբք արատցն զառբքն Յակորայ, և երկիցն Լստուածոյն Իսրայէլի : Ես. ԻԹ. 22. 25 :

(1) Յաւուրսն յայնոսիկ մի եւս ամիցն Թէ հարցն աղտի կերան, և որդւոց ատամունքն առին : Ես. Լ. Ե. 29 :

(2) Կենդանի եմ ես՝ ասէ ազովնայի Տէր, եթէ լինիցի առակդ այդ որ ասի ի մէջ Իսրայէլի : Ես. ԺԲ. 5 :

որդւոցմէ՝ որ անհաւատ պիտի լինին, Լստուած ըլլայ անոնց փրկիչ ամեն նեղութեանց մէջ, և նորա երեսը սիրով պահէ զանոնք, և հեղութեամբ փրկէ զանոնք, և օգնական ըլլայ երկար օրերովն (1) :

Խիստ ճշմարիտ է, Տէր իմ, որ այն որդիքն որոնց համար է մեր խօսքը, հաստատուն մնացին միշտ. և այն ժամանակէն ի վեր որ այն արդար թաղաւորն և անոնց վարդապետը զիրենք ազատեց, բնաւ երբէք զանոնք Լստուած ձեռքէ չթողուց : Բայց զմեզ թողուց, և անոնց հետ եղաւ միշտ. և այն որդւոց՝ այսինքն Լապքելոց համար ըսաց իմաստունն Յեսու Սիրաքայ որդին Գ. գլխոյն մէջ. « Լկանջ դրէք սիրելի որդիք, և բռնէք՝ որ ապրիք, վասն զի Լստուած գհայրերն որդւոց վերայ կը պատուէ » (2) : Եւ այն պատիւն որ խօսքով պէտք է մեզ ի մանամբ, ահա նոյնը կը յայտնէ Լստուած Սաղաքիա մարգարէի բերանովն Գ. գլխոյն մէջ. « Լստուած զլիւսան պիտի խրկէ որ մեր հայրերուն սրտերն որդւոց վերայ հաստատէ » (3) :

Ով Տէր, սրովհետեւ պէտք է որ տոյն խօսքը հաւատոյ մասին իմանալք,

Թէ Լստուած որդւոց սրտերն՝ այսինքն Լապքելոց դէպ ի հայրերն կը դարձնէ, հիմայ այն որդիքն այսինքն առաքեալները մեզ հետ այս անվախ ճան դերութեան մէջ պիտի ըլլան, ինչպէս որ մեր հայրերն ու մեր անոր մէջ եմք : Բայց երբ Լստուած տահմանեց որ հայրերուն սրտերը պէտք է որ դէպ ի որդիքը դառնան, ի՞նչ է այն որով կը սպասեմք, Տէր իմ, և որով կը յուսամք : Թէ որ ուղեմք ըսել թէ Լապքեալները չէ, այլ ուրիշ մարդիկ պէտք է որ լինին որդիք ըսածը, ուրոնք այլ ըլլան այն մարդիկը, անոնց պէտք է որ մեզ նման գերութեան մէջ ըլլան, սրովհետեւ այն Լքդարոյն ճանապարհին հետեւեցան. այլ Լապքեալները հետեւեցան նոյն Լքդարոյն շաղաղ հաստատուն կերպով, և ուսուցին թէ այլոց եւս պէտք է որ անոր հետեւին. և ասոր համար հօր պատիւ ունին, ինչպէս որ ըսուեցաւ՝ Թէ հայրերն դէպ անոնց դառնան :

Ի յաջորդն :

ԺՄԱԼՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆՔ

Ներկայ ամսոյս 21 ին Յոսիպէն մինչեւ Այրուսաղէմ շինուելիք ճանապարհին սկիզբն արուեցաւ հանդիսիւ : Նոյն օրը՝ հինգշաբթի առաւօտուն Վսեմ. Նաղիֆ փաշայն անձամբ գնաց հոն հրաւիրելով թէ քաղաքի գլխաւոր աւագանիքը և թէ օտար տէրութեանց հիւպատոսները, որոնք բաց ի Սուսաց հիւպատոսէն փութացին ներկայ գտնուիլ հանդիսին : Օմարայ Տաճարին առաջին ըւտարար մեծ շէնոր նախ օրհնութիւն մի կարգաց հրապարակաւ, սրոյ լրանալուն Վսեմ. փաշայն կացինը ձեռքն առած առաջին հարուածը տուաւ, որս հետեւեցան միւս սղաշոճնատարք, հիւպատոսք,

(1) Այն վկայութիւնը բան առ բան չկայ սուրբ գրոց մէջ տեղ մի. այլ միայն Եսայեայ 49. գլխոյն 8 և 9 համարներն ասոնց մտոց համաձայն են. « Եւ ասաց՝ Թէ ժողովուրդ իմ են որդիքն իմ, և ոչ ահարգեցեն զիս. և եղև նոցա ի փրկութիւն յամենայն նեղութենէ նոցա : Ոչ պատգամաւոր որ և ոչ հրեշտակ, այլ ինքնին Տէր փրկեաց զնոսա. վասն սիրելոյ, զնոսա և խնայելոյ ի նոսա ինքնին փրկեաց զնոսա. և վերացոյց և բարձրացոյց զամենայն առաքյալս յաւիտեանց » :

(2) Ինձ հօրս ըւտարաք որդեակք, և զայս աւրաջիք զի ապրեցիք : Զի Տէր փառաւորեաց ըլհայր ի վերայ որդւոց, և զիրաւուն հօր հաստատեաց յորդիս : Սէր. Գ. 1, 2 :

(3) Եւ ահա ես առաքեմ առ ձեզ զԵղիա թեզբացի. մինչեւ Եկեալ է որ Տեառն մեծի և երեւելւոյ. որ պատրաստեաց զփրկս հօր առ որդիս Մաշ. Գ. 3, 6 :

Թարգմանք և հոն գտնուող երեւեւ-
ւիք : Այն միջոցին ոչխոր մի եւս շու-
պան ըրին վասն բարեյաջողութեան
գործոյն : Յետ այնորիկ փաշայն և հը-
րաւիրեալ անձինք վրանին տակ հան
գատանալու երթալով, արքունի զօրաց
տրուեցաւ կացիններն ու բահերը, ո-
րոնք երկու կարգ շարուած ուղղա-
գծի վերայ, սկսան ուշատիլ, և երա-
ժրշտաց խումբն եւս ներդաշնակու-
թեամբ կ'եղանակէր խրախոյս տալով
աշխատաւորաց :

Հիշեալ ճանապարհը ինչպէս որ կը
կարծուէր, արքունի գանձէն չափաի
շինուի, այլ գեղացւոյ և քաղաքաց-
ւոյ աշխատութեամբն և անոնց օգ-
նութեամբը, վասն զի որոշեցաւ որ իւ-
րաբանչիւր սյր մարդիկ թէ՛ մեծ և թէ՛
սղտիկ, հինգ հինգ օր բանելու եր-
թան, իսկ չկրցող երթողը 30 զուրուշ
հատուցանէ : Այն որոշումն ի գործ
դրուեցաւ անխտիր ամեն հպատակ
ժողովուրդներու վերայ հարկ գնելով
կամ անձամբ բանելու և կամ տուբքը
վճարելու : Արտուի թէ ճանապարհին
շինութիւնը աւարտելէն յետոյ, ըն-
կերութիւն մի եւս պիտի կազմուի
կառքեր բերել տալու և բանեցնելու
համար, որուն ի սրտէ բարեմաղթու-
եմք աջողութեանը և գործադրութե՛ն :

— Յայտնի Ամերիկացի գաղթա-
կանաց վերայ ի ժամանակին տեղեկու-
թիւն տուինք մեր արգոյ ընթերցո-
ղաց, և սրգ ճիշդ տարի մի է անոնց
հաստատութիւնը, որոնց միամեայ աշ-
խատանաց և ընթացից վերայ հետեւ-
եալ կերպիւ կը գրէ մեզ մեր մեծա-
սրտիւ թղթակից պարոն Արադիան
(Յ. Ս. Ս. Բարսեւանը, որ գաղթակա-
նութեան հետ մօտաւոր յարարերու-
թիւններ եւս ունի) : « Արդարեւ գի-
տողութեան արժանի է, կ'ըսէ, աշ-
խատանէր մարդկանց մէկ տարուան

չըջանին մէջ և այն ալ իրենց բարբո-
ւիւն օտար և անծանօթ երկրի մը մէջ
գլուխ տարած գործերնին : Վստիու-
թեան տեղերնին՝ որ քաղաքէս հինգ
տասր բոսէ հեռու է, ամենազուար-
ճալի տեսարան մը կը ներկայացնէ թէ
տեղացւոյ և թէ օտարաց : Վասն
հնգի չափ արդէն տախտակեայ տրներ
շինած են, որոնց ամենն ալ ինչ ճար-
տարութեամբ և գործունէութեամբ
շինուիլը կարծես թէ յայտնապէս տե-
նողին կ'ազդէ : Այս տրներուն ամենն
ալ կրկնայարկ են, բաց ի հինգ վեց
տրնէ՝ որ միայտակ են, և բոլորն ալ
ներսէն ու դրսէն կիրով ճեփուած :
Աւին ժողովարան և վարժարան, ինչ-
պէս նաեւ եռայարկ հիւրանոց (հո-
դէլ) մի գեղեցիկ և վայելադիր, ո-
րու մէջ քսանի չափ սենեակ կան :
'Վիտողութեան արժանի է իրենց մէջ
տիրած կարգաւորութիւնը : Անոնք որ
իրենց նախագահին միջնորդութեամբ
շատ մի արտեր վարձու բռնած էին,
ժամանակին զանոնք իրենց մասնաւոր
գործիքներով վարեցին և ամեն տեսակ
բարիք ցանեցին ու քաղեցին : Այս
տարի թէեւ գարինին քիչ մի տկար է,
բայց ցորենն և ուրիշ արմախքները շատ
լաւ են : Աւին հնձելու և ցորենը
մաքրելու ընտիր գործիքներ, որոնց ա-
րագութիւնն այս տարի շատ մեծ օ-
գուտ ըրաւ թէ՛ իրենց և թէ ի վար-
ձու բռնած մարդոց :

« Ի՞նչպէս տեւ անցեալները մէջեր-
նին մի քիչ գժտութիւն ու խռովու-
թիւն ծագեցաւ, բայց այսպիսի նոր
հաստատութեան մի ծանր պարագա-
յից մէջ երբեմն ծագած անհամաձայ-
նութիւնները մեղադրելի չեն, մանա-
ւանդ երբ անոր պատճառն եկամուտ
է և ոչ ներքին : Հիմակ գրեթէ ան-
հետացած է խռովութիւնը, որոնց
պատճառ եղող անձինք արդէն իրենց

հայրենիքը վերադարձան :

«Թէ՛ բնակչաց և թէ՛ տեղական հառափարու թեան հետ խիստ սիրով են . իրենց նախագահը Պ . Լատան խոհեմ ու քանիքուն անձ մը ըլլալով , ամենուն համակրութիւնը ստացած է . իւր քաղաքագիտութեամբն ու ճարտարիտսութեամբն և ամենապարզ վարմունքովը թէ՛ մեծին և թէ՛ պզտիկին , թէ՛ հարստին և թէ՛ աղքատին սրտին մէջը տեղ գտած է : Վերջապէս ուրախ եմ բռնել , որ այս առաջին մէկ տարուան մէջ այս երկրին մէկ մասը փոքր ի շատե ինչպէս կը յուսուցիւր յառաջագիտութիւն ստացաւ յիշեալ աշխատասէր գաղթականաց միջոցաւ , և յուսով եմ որ օր քան զօր յառաջանալու գիւրութիւններ պիտի կարենայ գտնել :

«Լմացս 5/17 ին . (կը յարէ մեր թղթակիցը ,) ի նաւահանգիստս հառան Լմերիկայի Քուէյքըր Սիթի շագենաւը , որով ութսունի չափ հարուստ Լմերիկացիք աշխարհիս գլխաւոր ու նշանաւոր տեղերը պարտելու ելած են : Լյո ճանապարհորդներէն ոմանք Պերութէն Իտալիոսի վրայ յօք և ոմանք Հոնկոնկէն Եսպարթի և Եսպարթի վրայօք սուրբ Ելուստ գէմ ելած են . իսկ մնացեալներն ուղիակի շագենաւով Յուպէի նաւահանգիստն եկան ու ելի գիւրութեամբ պարտելու Ալբուսագէմ և ուրիշ նշաւոր տեղերը : Լտնց մէջն է Տրէթօր Վիլլէէմ Վիպրան հմուտ քաղաքագէտը , որ Լմերիկայի Սիպոնալ նահանգաց հառափարութենէն Լտնց , Լուրալոյ և Վիլիկէի բնիկ և գործակաւ տար անուանած է : Լյոմ Լմերիկայի փոքր ֆրէկադ մ'ալ կը գտնուի նաւահանգիստս Պոլիսէն գալով ամացս 13/25 , որոյ անուէն է Սքանտանա , և ասկէ ի Պերութ երթալու է » :

Վերայիշեալ Լմերիկացիք եկան ի սուրբ քաղաքս և հարկաւոր տեղերը

պարտելն յետոյ , ամացս 18 ին դարձան ի Յուպէ , ուսկէ պիտի երթան Ղզէքանգրիս , և անկէ Սալթա , Ղիպրալթար և Սպանիոյ ուրիշ մէկ քանի նաւահանգիստները հանդիպելն յետոյ պիտի վերադառնան ի Նիւ Եօքք , ուսկէ որ ելած են :

ՆՈՒՆԻՐԱՏՈՒՔ

Սուրբ Լթուոյս Թանգարանին և տպարանին Տեսուչ Լրժ . Սատթէս վարդապետն անցեալ ամսոյն մէջ ի Պոլիս բրած ճանապարհորդութեան առթիւ , բարեհաճած է ստուգարաշխական գեղեցիկ գիտակ մի թանգարանին նուիրել Սեծապատիւ Սիտակ Լուարէլ պէյն Զ . Տատեան : Եղևպէս երկու կտոր հին ժամանակէ մնացած զէնքեր , որոնց մէկն է պողպատեայ կային և միւսն շերտաւոր լոխտի ձեւով զէնք մի , երկուսն ալ ասկէնկար դիժելով դրոշմուած ու քանդակուած : Լյո զէնքերս նորին Սեծապատուութեմ նիւր ի Փարէզ փորագրութիւն սորվող յարգոյ պարսն Պէնտէրեանը փարիզէն ետ դառնալուն Ղզիպոտս հանգիպելով , հան իւր բարեկամին մէկն իրեն կըշտորհէ . և պարսն Պէնտէրեան զանոնք իբրեւ սրտուական և հապրեալի հնութիւններ իւր բարեբարին պարգեւած ըլլալով , այս անգամ այն բարեպատեհ առթիւ Սեծապատիւ աղագասէր Պէյր զանոնք եւս թանգարանիս կրնուիրէ ի յիշատակ Վարսն Պէնտէրեանի , որոնց համար կը պարտաւորիմք հրծապարակաւ շնորհակտութի յայտնել ի գիմոց Թանգարանի Տեսուչութեան :

— Եսկէ գրեթէ երկու տարի յառաջ ի Հալէպ բնակող Սեծայարգ Յովհաննէս արայն Քիւրքճեանօֆ 5—6 կտոր ձեռագիր գրեանք խրկած էր թանգարանիս համար , որոնց մէջ երկու կտորն է Լնտաու Լյաբանութեւրտած գիրքը . ասոնց համար եւս թէպէտ և անագան , բայց երախտագէտ սրտիւ կը յայտնէ իւր շնորհակտութիւնը :